

'EEN PLOERTENDODER IN EEN DIERBAAR EN SCHOON GELAAT'¹

PIET ZANSTRA'S NIEUWE RAADZAAL
VOOR DEN HAAG

JEROEN VAN DEN BIGGELAAR

'Het gebouw is [...] destijds met gejuich door de schoonheidscommissie ontvangen. [...] Het heeft misschien een kwastje nodig', merkte Piet Zanstra (1905-2003) op toen hij in 1993 werd geïnterviewd over de aangekondigde sloopplannen van zijn Burgemeester Tellegenhuis, een 180 meter lang kantoorgebouw uit 1971 gesitueerd aan de rand van de binnenstad van Amsterdam, in de volksmond beter bekend als het Maupoleum.² Zijn advies werd 'gehonoreerd' door wethouder Duco Stadig, toen hij op 25 mei 1994 de sloop officieel inluidde door een 'sloopkogel' gevuld met witte verf tegen de gevel uiteen te laten spatten. De goedkeurende woorden van de schoonheidscommissie – speciaal voor de ceremonie uit het archief gelicht – werden voorgelezen en door de aanwezigen met hoongelach beantwoord.³

In de polemische publicatie *Lelijk gebouwd Nederland* noemt Jaap Huisman het Burgemeester Tellegenhuis 'vermoedelijk het meest gehate gebouw in de binnenstad van Amsterdam'.⁴ In 1978 werd het Maupoleum op basis van een enquête door *Het Parool* tot lelijkste gebouw van Amsterdam uitgeroepen, en later in *NRC Handelsblad* zelfs abusievelijk het 'lelijkste gebouw van Nederland' genoemd.⁵ Terecht of niet, dergelijke titels maakten het kantoorpand tot een van Zanstra's bekendste werken, zo blijkt uit de vele in memoriams toen hij in 2003 overleed. Daarmee drukt het impliciet ook een negatief stempel op het oeuvre van deze modernistische architect, vooral als het gaat om zijn houding ten opzichte van de oude binnenstad. Zo schreef Paul Groenendijk dat Zanstra 'het niet als zijn taak [zag] ... om aansluiting te zoeken bij de schaal en maat van de historische bebouwing'. In de bureaubiografie *ZZPD, Architecten-ondernemers* – het bureau dat de voortzetting is van Zanstra's praktijk – wordt hij geportretteerd als een architect die zich 'weinig aantrok van de bestaande bebouwing' en het verdwijnen van kenmerkende historische architectuur niet betreurde.⁶ In beide publicaties wordt niet alleen verwezen naar het Maupoleum, maar ook naar een ander, minder bekend en tevens vroeg gesloopt project van Zanstra: de raadzaal in Den Haag.

De geschiedenis en context van het Maupoleum zijn meermaals beschreven en algemeen bekend, maar over de historie van de raadzaal is opvallend weinig gepubliceerd – terwijl dit project een geschiktere casus vormt voor het onderzoek van Zanstra's attitude tot de oude stad.⁷ In tegenstelling tot het Maupoleum was de raadzaal namelijk onderdeel van een stedenbouwkundige opzet waarin de bestaande omgeving niet volledig gesaneerd zou worden, maar juist behouden en gerevitaliseerd. Daarnaast was de architectonische opgave in Den Haag uitgesproken en gericht op representativiteit en identiteit, terwijl het anonieme beleg-

gingsobject aan de Amsterdamse Jodenbreestraat vooral zakelijk en sober diende te zijn. Een derde, maar niet onbelangrijk voordeel ten opzichte van het Maupoleum, is dat de raadzaal als gemeentelijk project vrij goed is gearchiveerd, waardoor de voorgeschiedenis en besluitvorming beter kunnen worden onderzocht.

DE BETONNEN PUIST

Naast de mogelijkheid om een beter beeld te krijgen van Zanstra's houding ten opzichte van het oude, is de raadzaal – in de volksmond de betonnen puist genoemd – ook een interessante casus als lokaal verguisd gebouw. Het ontwerp betrof een moderne aanbouw aan het 'originele' zeventiende-eeuwse volume van het oude stadhuis. De zaal, die in 1972 werd opgeleverd, diende als nieuwe burger- en raadzaal, maar was ook een belangrijk stedenbouwkundig element in de vernieuwingsplannen van de bebouwing rond de historische Groenmarkt. Drieëntwintig jaar later echter, toen de Haagse raad eenmaal weer was verhuisd naar een nieuwe raadzaal in het stadhuis aan het Spui, was er binnen het college van Burgemeester en Wethouders en de gemeenteraad weinig animo voor behoud: '[Dat] zou een gemiste kans zijn om dit deel van de binnenstad te verbeteren'.⁸

Deze negatieve perceptie leefde, net als bij het Maupoleum, al sinds de oplevering onder bestuurders, 'professionals' en burgers, die meermaals geagiteerd in de pen klommen. Nog voor de officiële opening waren er al opvallend veel opiniestukken en brieven in de lokale pers verschenen, waarin sommigen emotioneel, anderen verbaasd, hun ongenoegen uitspraken over een plan dat vijf jaar eerder nog met enthousiasme werd ontvangen. Centraal in dit artikel staat de vraag hoe het kon dat dit project van Zanstra, architect-directeur van een van de grootste en productiefste bureaus in Nederland, zo werd verguisd. En wat betekende deze gebrekkige waardering voor de uiteindelijke sloop van de raadzaal en de huidige reputatie van Zanstra?

EEN NIEUW STADSHART VOOR DEN HAAG

De geschiedenis van het Haagse stadhuis is er een van eindeloze reprises, zoals architectuurcriticus Wim van Heuvel het samenvat.⁹ Het oude stadhuis dateert uit 1564 en is een van de vroegste voorbeelden van Hollandse renaissance-architectuur. In de eeuwen die volgden groeide het stadhuis stapsgewijs, tot het in 1905 het gehele aangrenzende, voornamelijk negentiende-eeuwse bouwblok had geannexeerd. Dit conglomeraat van panden dat het stadhuis vormde, werd door de bevolking liefkozend 'de puist' genoemd (afb. 2 en 3). Al in 1877 had gemeentearchitect Berend Reinders voorgesteld om het allegaartje te slopen voor een geheel nieuw stadhuis in neorenaissancestijl. De locatie aan de Groenmarkt werd echter te beperkt geacht

◀ 1. Gravenstraat richting Groenmarkt, 1980 (Haags Gemeentearchief)

en er werd elders in de stad naar een plek gezocht. Via Paleis Noordeinde, het Spui en de Mauritskade kwam men uit op het Alexanderveld (Burgemeester Monchhyplein). Hier werd na langdurig politiek gesteggel, geldgebrek en de Tweede Wereldoorlog, pas in 1953 een nieuw stadhuis opgeleverd, ontworpen door Julius Luthmann (1890-1973). Hieraan zou in een later stadium ook een raadzaal worden gebouwd op de grond van een aantal negentiende-eeuwse woningen aan de Javastraat, die in verband met de aanleg van de ringweg gesloopt zouden worden. Hieronder viel ook het pand Javastraat 26, waar de gemeenteraad sinds 1912 'tijdelijk' was ondergebracht.

In 1960 stelde J.J.P. Oud voor de puist en het gebied rond de Groenmarkt te 'amoveren' en een prijsvraag te organiseren voor een nieuw, modern stadshart (afb. 5). Van het stadhuis zouden alleen de 'waardevolle' onderdelen uit 1564 en 1733 blijven staan en tegen de blinde achtergevels kon dan een nieuwe aanbouw verrijzen voor het Letterkundig Museum en de historische afdeling van het Gemeentemuseum. Op basis van

Ouds voorstel werkten twee ambtelijke commissies een programma uit, waarin ook het bouwblok ten noorden van het oude stadhuis, Prinsestraat-Nobelstraat-Papenstraat-Hoogstraat: Driehoekjes genaamd, beschikbaar werd gesteld voor de 'fantasie van de deelnemers' (afb. 4).¹⁰ Na beraad met de Bond van Nederlandse Architecten (BNA) en de Haagse Berlagestichting over de hoogte van honoraria en het prijzengeld, besloot de wethouder Openbare Werken echter af te zien van een kostbare en tijdrovende procedure, en de ontwikkeling van het ontwerp door de dienst Stadsontwikkeling te laten uitvoeren. De vernieuwing van het noordelijke blok Driehoekjes werd, ook om financiële redenen, aan een commerciële vastgoedontwikkelaar overgelaten.¹¹ Zodoende kreeg gemeentearchitect J.C. Herpel de opdracht een ontwerpstudie te maken voor de aanbouw en de omgeving, waarvan het resultaat in december 1963 publiek werd gemaakt in de brochure *Een nieuw hart voor 's-Gravenhage* (afb. 6).¹² In hoofdlijnen bestond het ontwerp van de aanbouw uit een op kolommen gezet rechthoekig volume dat te-

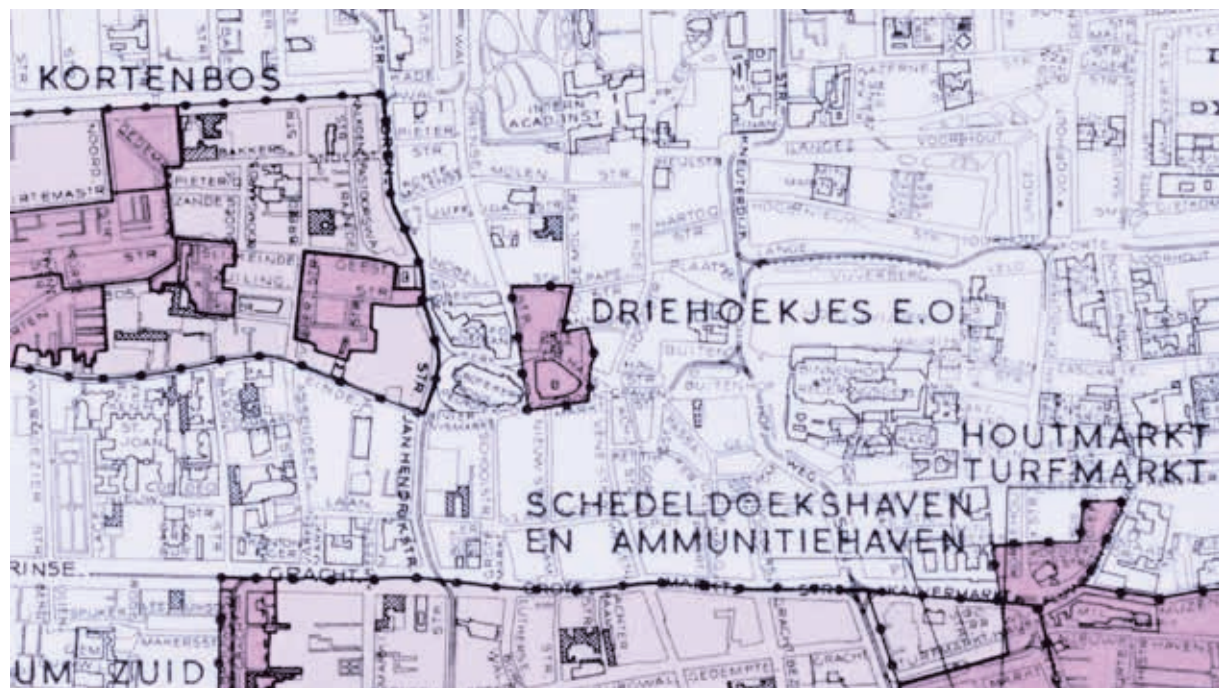
2. Foto uit 1935 met het oude stadhuis gezien vanaf het westen en daarachter de panden die 'de puist' vormden. Links op de voorgrond kantoorpand De Nederlanden van 1845 van Berlage, links boven het Gemeentesecretariaat, dat in 1940 zou worden gesloopt (Haags Gemeentearchief)

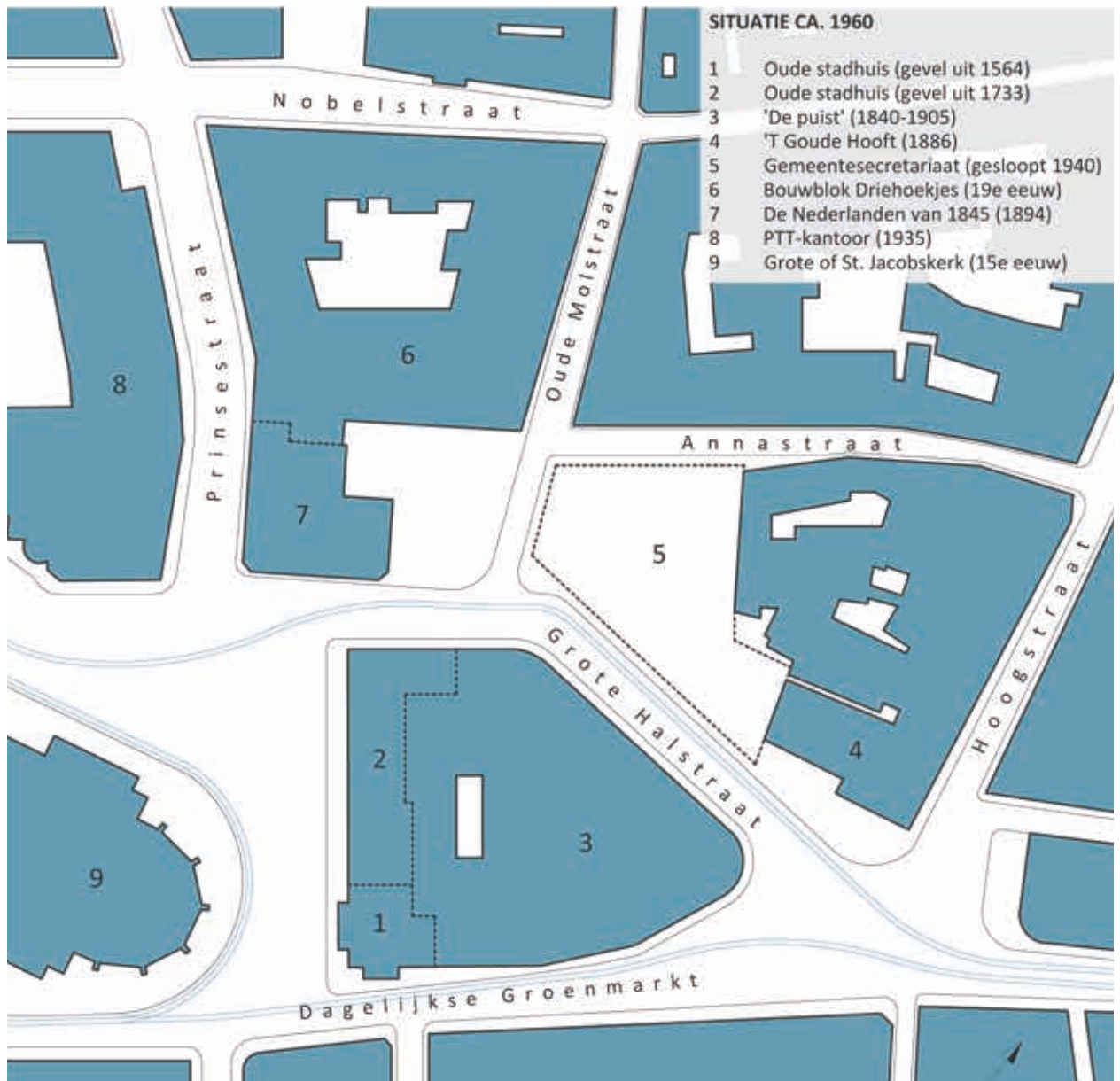

3. Dagelijkse Groenmarkt en Halstraat met 'de puist', ca. 1910 (Haags Gemeentearchief)

4. Plattegrond van de omgeving van het stadhuis met daarop aangegeven de saneringsgebieden, 1966 (Haags Gemeentearchief)

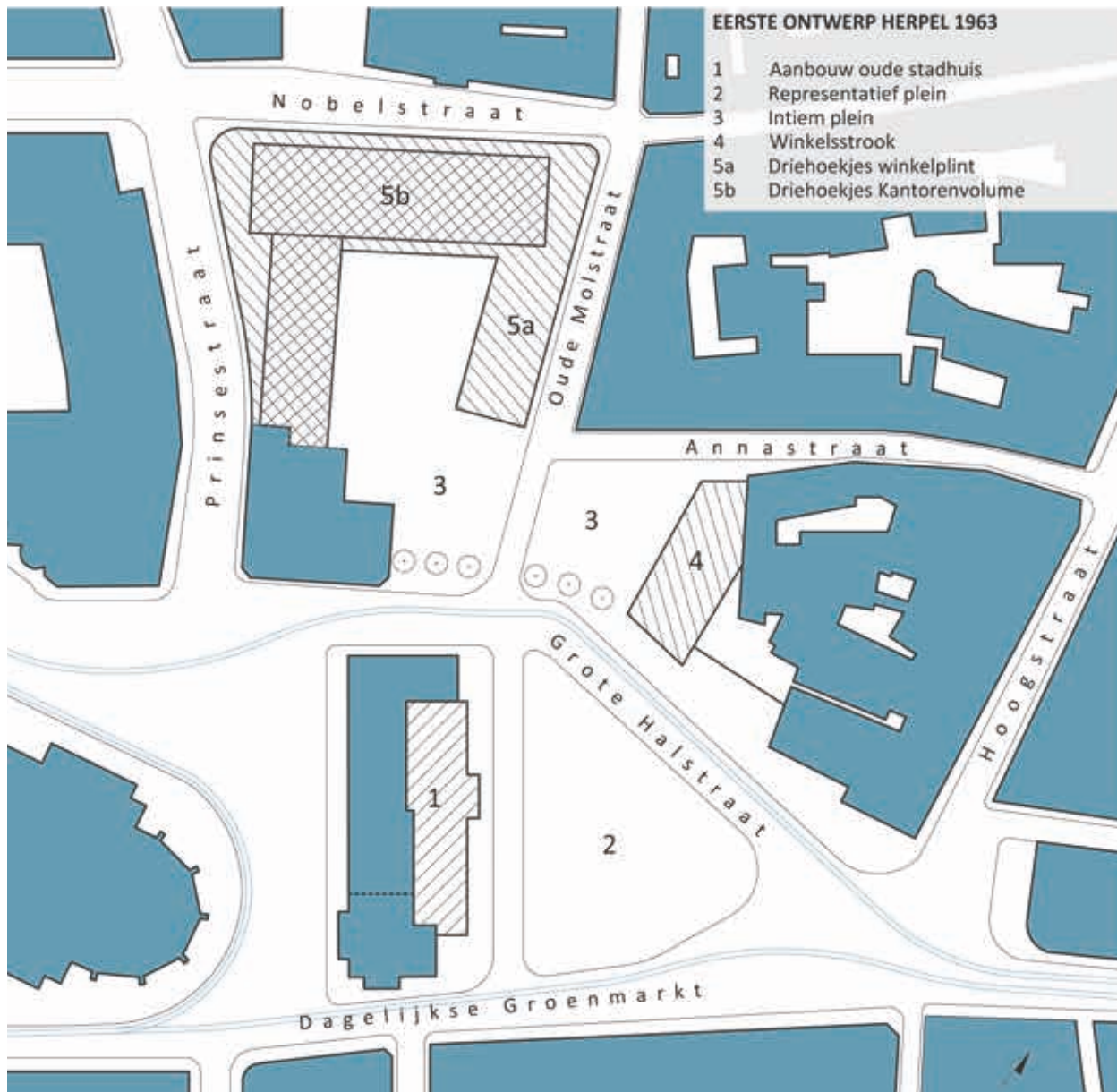

5. Situatietekening, ca. 1960 (tekening auteur)

6. Perspectieftekening eerste ontwerp Herpel (uit: *Een nieuw hart voor 's-Gravehage*, 1963)

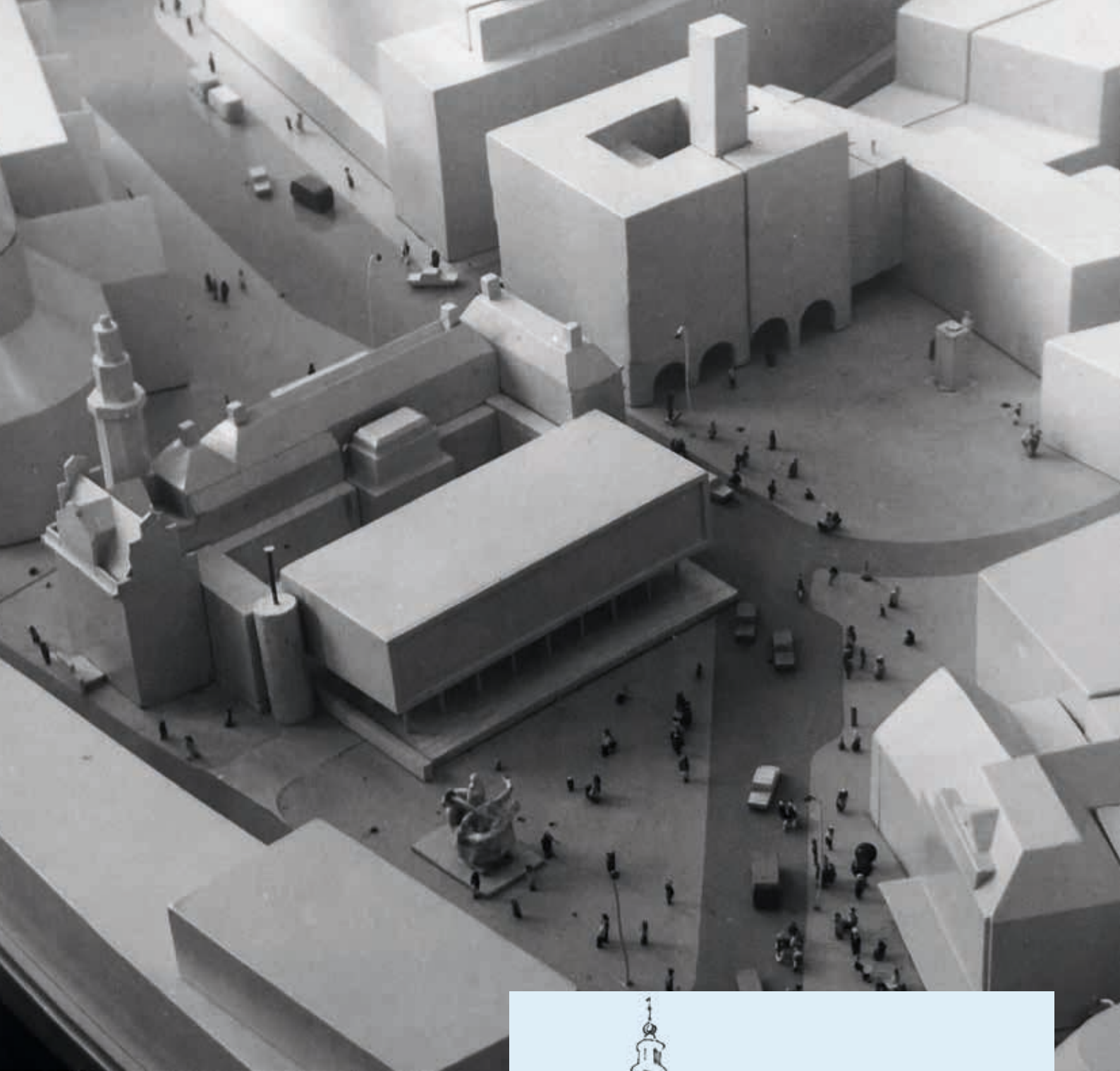

7. Situatietekening eerste ontwerp Herpel (tekening auteur)

gen het historische complex was geplakt, bekleed met beton of marmer, en geled door smalle verticale glasstroken. Dit gebouw zou een museumbestemming krijgen, maar eventueel ook (tijdelijk) kunnen dienen als onderkomen van de gemeenteraad, 'in afwachting van de bouw van het representatieve gedeelte van het nieuwe stadhuis'. Op de plek van de negentiende-eeuwse 'puist' zou een 'representatief' plein moeten komen, terwijl de ruimte voor gebouw De Nederlanden van 1845 van H.P. Berlage een 'intiem' pleintje moest worden, omringd door nieuwe winkels met uitgebouwde etalages (afb. 7).¹³ Dit pleintje, ontstaan door de sloop van het gemeentesecretariaat in april 1940, fungeerde sindsdien als parkeerplaats, maar moest in de toekomst een centraal punt worden van het geplande netwerk van verkeersvrije wandel-

promenades. Het idee van de wandelpromenade werd het planologische paradepaardje van de gemeente, bedoeld om het in crisis verkerende binnenstedelijke winkelapparaat te revitaliseren.¹⁴ De middenstand in het centrum had in de loop van de jaren zestig zwaar te lijden onder de leegloop van de stad en de opkomst van de supermarkten en winkelcentra in de buitenwijken.¹⁵ Om dezelfde reden ontwikkelde de winkeliersvereniging Prinsestraat met de Haagse aannemerprojectontwikkelaar B. Meijer en zijn 'huisarchitect' Zanstra een plan voor een winkel- en kantorencomplex met parkeergarage op de locatie Driehoekjes, in de hoop de consument weer naar de binnenstad te lokken.

Zanstra en Meijer waren destijds gevestigde namen in de hofstad. Al sinds de jaren vijftig waren ze actief in

8. Maquette van het tweede ontwerp van Herpel met vrijstaand trappenhuis. Opvallend is de klungelige situatie in de bocht van de Halstraat (uit: *Verbouwingsplannen van het oude Raadhuis aan de Groenmarkt te Den Haag, 1964*)

9. Perspectieftekening tweede ontwerp Herpel (uit: *Verbouwingsplannen van het oude Raadhuis aan de Groenmarkt te Den Haag, 1964*)

de uitbreidingswijken rondom de stad, waar ze honderden woningen voor de vrije sector bouwden. Veel van deze projecten werden geroemd om hun kwaliteit; voor de appartementencomplexen aan de Segbroeklaan ontvingen zij in 1961 de H.P. Berlageprijs. (Industriële) woningbouw werd een specialiteit van Zanstra's bureau, evenals winkelcentra. In Den Haag ontwierp het bureau met Meijer het winkelcentrum Mariahoeve (1958) en het De Savornin Lohmanplein (1968), waar ze gebruikmaakten van de nieuwste bouwtechnische oplossingen zoals een parkeerdak en geprefabriceerd schokbeton – ideale oplossingen voor een binnenstedelijke locatie zoals Driehoekjes.

GEBREK AAN ALLURE

Winkeliers en Haagse bevolking reageerden overwegend positief op de nieuwe gemeentelijke plannen voor de binnenstad, maar de Raad voor de Welstand was minder te spreken over het voorstel. Deze meende dat de aanbouw aan het oude stadhuis niet de juiste massa had, meer los moest komen van het historische gebouw en niet 'representatief' genoeg was.¹⁶ Die laatste opmerking had betrekking op het idee om eventueel toch de gemeenteraad in de aanbouw te huisvesten. De te slopen woningen aan de Javastraat waren in 1964 namelijk op de rijksmonumentenlijst geplaatst, en de bouw van een nieuwe raadzaal aldaar werd afgeblazen; 'de doodslag voor mijn stadhuis', aldus Luthmann.¹⁷ Herpel werd terug naar de tekentafel gestuurd om een variant met raadzaal en aanverwante voorzieningen in de aanbouw van het oude stadhuis op te nemen. Een jaar later presenteerde hij zijn alternatief, dat in wezen hetzelfde bouwvolume betrof, maar dan losgetrokken van de historische bebouwing (afb. 8 en 9).¹⁸ In november van dat jaar concludeerde de welstandscommissie echter dat 'het gestelde programma te bekrompen is om tot een oplossing van de gewenste allure te leiden; de vereiste grote visie bij de architect ontbreekt; aan de stedenbouwkundige situatie nog te weinig aandacht is besteed'.¹⁹

De Raad voor de Welstand adviseerde de directeur Stadsontwikkeling alsnog een prijsvraag uit te schrijven of bij de BNA advies in te winnen voor een geschikt architect. Omdat de ontwikkelingen – wederom – in een impasse waren geraakt, en de sloop van 'de puist' inmiddels was begonnen, vroeg wethouder Openbare Werken, Verkeer en Vervoer A.J. Dankelman aan Zanstra en Meijer om zich ook over de nieuwbouw van de raadzaal te buigen.

De keuze voor Zanstra kan worden gezien als pragmatisch, maar er was ook sprake van een zekere noodzakelijkheid om de impasse te breken. Hij was al bezig met het ontwerp van Driehoekjes, wat de stedenbouwkundige samenhang van het gebied ten goede zou komen. Daarnaast was hij in Den Haag een gelauwerd ontwerper én de onafhankelijke BNA-architect waar

welstand om vroeg. En als lid van de Monumentenraad II bij de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg stond hij met één been in de monumentenwereld, zodat hij ook kon adviseren over de restauratie van het oude gedeelte.²⁰ En ten slotte, ook niet onbelangrijk: Zanstra beschikte over een groot en productief bureau dat in staat was snel een nieuw en compleet plan te ontwikkelen, van ontwerp tot bestek.

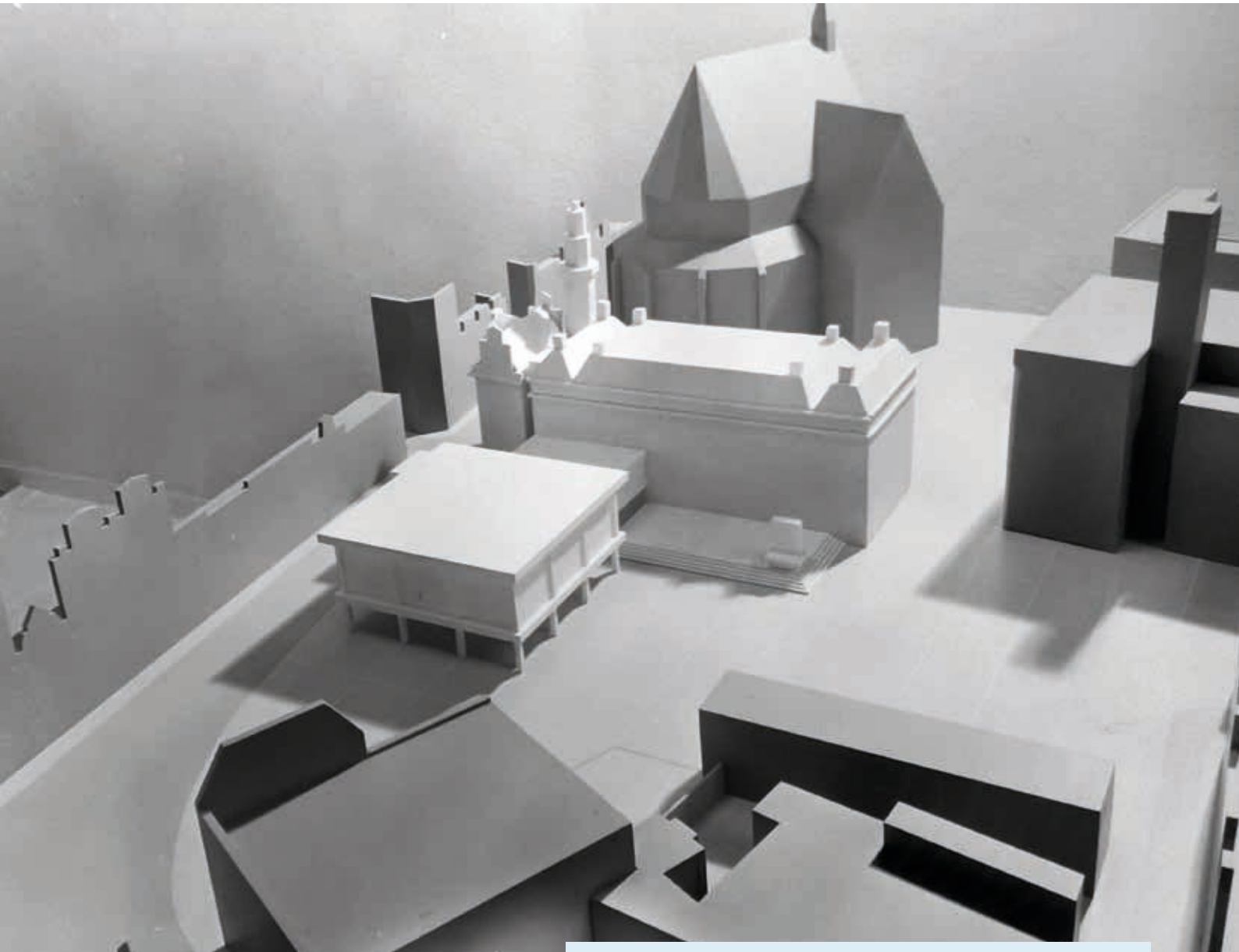
In veel saneringsgebieden zoals Kortenbos of de Schilderswijk kwam de modernisering maar moeizaam van de grond, het kaalgeslagen Spuigebied werd geplaagd door protest en besluiteloosheid, terwijl het in 1957 aangenomen verkeersplan financieel onhaalbaar bleef.²¹ Maar aan de Groenmarkt had het bestuur met Zanstra een goede kans om zijn daadkracht op het gebied van stadsvernieuwing te demonstreren. Daar was de grond in handen van de gemeente en het plan bescheiden en overzichtelijk. Bovendien werd het enthousiast ontvangen door de lokale middenstand. Het ijzer moest gesmeed worden nu het heet was, en binnen een jaar had Zanstra dan ook een ontwerp voor het gehele gebied gereed voor beoordeling.

'DE VOORBESTEMMING TOT EEN FRAAIE RUIMTELIJKE ONTWIKKELING'²²

Wat was Zanstra's visie op dit stuk binnenstad? Duidelijk is dat hij bekend was met de voorgaande ontwikkelingen en het lijkt erop dat hij een ontwerp presenteerde dat hierop voortborduurde, om zo min mogelijk partijen tegen de haren in te strijken. Het eerste wat opvalt aan het plan is de gelijkenis met de ontwerpen van Herpel: een verhoogd volume op kolommen, een rond losstaand trappenhuis en verticale glasstroken (afb. 10 en 11). Het verschil tussen Zanstra en Herpel is voornamelijk stedenbouwkundig en vrij direct af te leiden uit het eerdere commentaar van welstand. Zoals gevraagd vergrootte Zanstra de afstand tussen de historische en de nieuwe bebouwing en verbond ze met een lager glazen tussenvolume, waardoor ze duidelijk als autonome delen te onderscheiden waren. De blinde gevel van het oude volume zou worden voorzien van nieuwe schuiframen met kleine roedeverdeling in historiserende stijl – een idee dat overigens in 1949 ook al door Herpel was voorgesteld in een schetsontwerp voor een nooit uitgevoerd kantoorontwerp op de plek van Driehoekjes.

Op het plein dat rondom de raadzaal zou ontstaan, had Zanstra een raster in de bestrating geprojecteerd dat het stramien van de kolommen buiten de raadzaal voortzette (afb. 12). Tegen de blinde gevel aan de noordoostelijke pleinwand was een strook van kleine winkeltjes getekend, die in architectonische geleiding overeenkwam met de raadzaal. Het ontwerp voor het toekomstig complex Driehoekjes bestond uit een winkelcentrum op de begane grond met daarboven een L-vormig kantoorvolume, waarvan de korte vleugel in

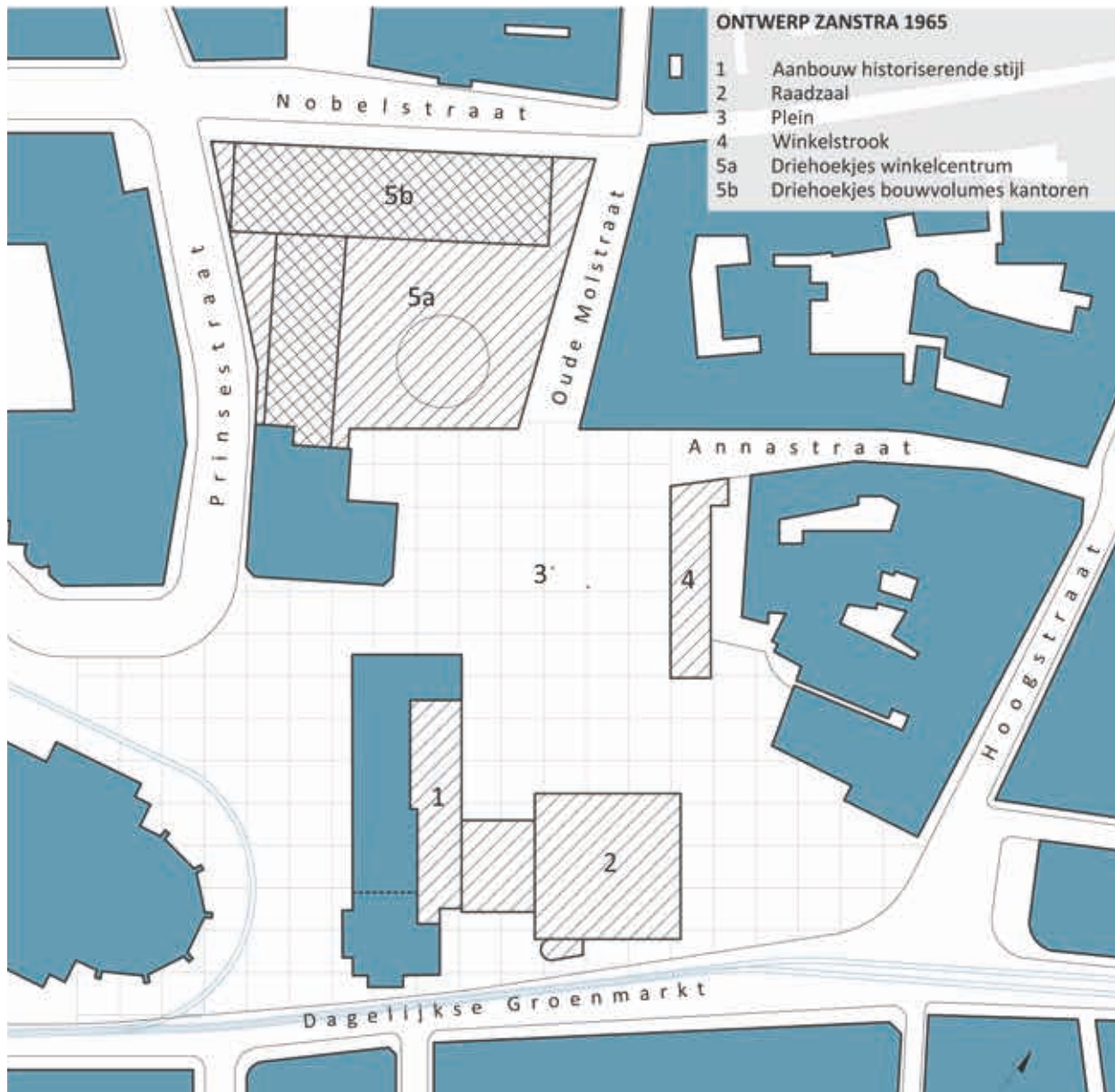

10. Maquette ontwerp Zanstra
(Haags Gemeentearchief)

11. Perspectieftekening ontwerp
Zanstra. Rechts in beeld een fragment
van de nieuw te bouwen winkels in
dezelfde stijl als de raadzaal.
(Haags Gemeentearchief)

12. Situatietekening ontwerp Zanstra, 1965 (tekening auteur)

lijn lag met het pand De Nederlanden. De hoogte van het korte volume werd gelijkgesteld aan die van het PTT-kantoor aan de overkant van de Prinsestraat, een halve bouwlaag lager dan De Nederlanden; de andere vleugel telde acht bouwlagen.

Dat het vergroten van de afstand tussen het oude stadhuis en de nieuwe uitbouw niet door Herpel werd voorgesteld, had wellicht te maken met het feit dat de Grote Halstraat, een belangrijke verkeersader voor tram, bus en auto, daardoor afgesloten moest worden. Die afsluiting werd niet geschuwd door Zanstra, een architect met de 'vereiste grote visie', maar binnen de Dienst Stadsontwikkeling werden onmiddellijk vraagtekens gezet bij de uitvoerbaarheid ervan – onderbouwd in een onderzoeksrapport enkele jaren later.²³ Gevreesd werd dat zonder verkeersdoorbraken elders in de stad afsluiting zou leiden tot ernstige congestie.

Maar de afsluiting werd door Zanstra en de opdrachtgevende commissie niet als onoverkomelijk probleem gezien.²⁴ Het belang van een groot plein in het winkelhart van de stad, dat tevens ruimte bood voor het nationale monument voor koningin Wilhelmina, zou de nodige doorbraken elders in de stad rechtvaardigen – doorbraken die met de ringwegplannen overigens toch al gepland waren.

Voor Zanstra was niet het plein maar het ontwerp van de raadzaal een punt van zorg, zo blijkt uit zijn opmerking dat de stadhuisaanbouw in Groningen door niemand genoemd was.²⁵ Daar was een decennium eerder grote commotie ontstaan rondom een moderne toevoeging aan het oude stadhuis op de Grote Markt, ontworpen door J.J.M. Vegter (1906-1982).²⁶ Hij meende dat het onterecht zou zijn te denken dat het aan de Groenmarkt anders zou zijn. Desondanks werd er in

13. De Groenmarkt met de nieuwe raadzaal van Zanstra net na de oplevering in 1972. Op de achtergrond is de bouwkraan van winkelcentrum Driehoekjes zichtbaar (Haags Gemeentearchief)

ambtelijke kringen met enthousiasme gereageerd; in de pers was de belangstelling groot.²⁷ De Monumentencommissie was zeer te spreken over het concept en ook de Raad voor de Welstand was content met het nieuwe ontwerp: '[...] een afzonderlijk gebouw, uiteindelijk bestemd voor burgerzaal met annexen in een eigentijdse vormgeving, had unaniem de instemming van de aanwezigen. De voorbestemming tot een fraaie ruimtelijke ontwikkeling is hier aanwezig.'²⁸

Op 21 februari stelt B en W het plan voor aan de gemeenteraad, waarbij men de raadsleden op het hart drukte dat de accommodatie aan de Javastraat zelfs na het treffen van zeer kostbare en omvangrijke aanpassingen 'toch nog geen volwaardige – een Den Haag passende – raadzaal' zou opleveren. De raad hoorde in de binnenstad, met het 'front (...) gericht naar het buitenhof'. De raad stemde in en na het vrijmaken van de nodige gelden werd op 10 februari 1969 dan eindelijk begonnen met de bouw van de raadzaal.

SCHRIK EN VERBAZING

Op 23 oktober 1972 vergaderde de raad, na bijna dertig jaar gebruik te hebben gemaakt van het 'provisorisch' onderkomen aan de Javastraat, voor het eerst in de nieuwe raadzaal (afb. 13 en 14). Burgemeester Marijnen opende de vergadering met een lofzang over het 'conferentiecentrum, dat de stad van de toekomst goede diensten kan bewijzen'.²⁹ Vervolgens sprak Zanstra de aanwezigen toe: 'Iedereen kan er het zijne van denken, zeggen en schrijven. Gelukkig maar, want dat betekent immers dat we in een vrij land leven.' Het was zijn repliek op de storm van kritiek die hij en het gebouw te verduren kregen op het moment dat de bouwshutting werd verwijderd. In de lokale kranten verschenen ingezonden brieven waarin 'betonnen puist', 'verdwaalde schoenendoos' of 'oorlogsbunker' niet werd geschuwd.³⁰ De Haagse meubelontwerper Willem Gispen kreeg in *Het Vaderland* de ruimte voor een zeskoloms vertoog waarin hij zijn verbazing uit over het feit dat Zanstra – in zijn ogen een 'zeer bekwaam en

14. De raadzaal gezien vanaf straatniveau met op de achtergrond het kantoorvolume van Driehoekjes, ca. 1975 (Haags Gemeentearchief)

gewaardeerd architect' – iets heeft neergezet 'waar men alleen maar met schrik en verbazing naar kan kijken'.³¹ In *Heemschut* klonk commentaar tegen de 'agressieve massaliteit' die de schoonheid van het oude raadhuis teniet zou doen.³² Het dient echter opgemerkt te worden dat de meeste brieven niet zozeer waren gericht aan de architect, maar vooral tegen de komst van moderne architectuur in de oude binnenstad. Schaal en stijl maakten een dissonante verschijning in de context van de oude stad, zo meenden velen.

Zanstra maande in zijn toespraak echter tot geduld. In zijn ogen was het grote probleem dat de omgeving nog niet af was. De Groenstraat en Grote Halsweg moest eerst nog een proefafsluiting ondergaan, de nota met de Raadhuispromenadeplannen moest nog behandeld worden, de bouw van Driehoekjes was nog niet begonnen en de plannen voor de winkels die de oostwand van het plein af zouden maken waren nog in de ontwerpfase. Daarnaast was de inrichting van het plein afhankelijk van de plannen voor een nationaal

monument voor koningin Wilhelmina, dat daar gestalte moest krijgen. In 1970 had Aldo van Eyck (1918-1999) hiervoor een ontwerp aangeleverd, maar dit werd door de beoordelende commissie als 'te ingrijpend' geacht. Bewoners reageerden emotioneel omdat er ineens iets nieuws stond, meende Zanstra in een later interview. Met de tijd, als de omgeving ook gereed is, 'raakt men er aan gewend en gaat men er zelfs mischien wel de verdiensten van inzien (...)'³³

Er is ook nog een andere verklaring voor de golf van lokale verontwaardiging. Al vanaf midden jaren vijftig was er kritiek op de vernieuwingsplannen rondom het Spui en de (geplande) verkeersdoorbraken elders in de stad, waar oude woonblokken plaats moesten maken voor asfalt en moderne kantoorcomplexen, terwijl het contingent aan betaalbare woningen achterbleef. De raadzaal had hier wellicht weinig mee van doen, maar de compromisloze modernistische verschijningsvorm ervan leek het tegendeel te bewijzen. Vanaf midden jaren zestig klonk steeds vaker het vertoog van de stad

als kunstwerk van historische artefacten tegenover dat van de stad als technische machine, waarin componenten vervangbaar waren omwille van economie en functionaliteit.³⁴ De groeiende onvrede over het binnenstedelijke vernieuwingsbeleid en de keuze voor een alternatieve weg leidde ertoe dat zich na de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 een wissel van de wacht voordeed. De toenmalig directeur van de Dienst Stadsontwikkeling, F. van der Sluys, meende dat het plotselinge succes van de nieuwkomers D'66 en de Kabouterpartij ervoor zorgde dat de andere partijen een 'ruk in dezelfde richting maakten'.³⁵ Alhoewel recent is aangetoond dat er onder bestuurders al veel langer twijfel heerste over het binnenstedelijke vernieuwingsbeleid, leek het voor ambtelijke organisaties begrijpelijk een revolutie.³⁶ Het technische Structuurplan dat na jaren empirisch onderzoek in 1970 was afgerond, verdween zonder behandeling in de la. De nieuwe wethouder Stadsontwikkeling Willem Nuij (PvdA) kondigde aan een voorzichtiger beleid te hantieren voor de binnenstad, waarin samenwerking met burgers voorop kwam te staan.

HISTORISCH HERSTEL

Na een proefafsluiting van de Groenmarkt en de Halstraat in 1974 bleken de eerdere prognoses van Stadsontwikkeling niet te kloppen. Opstoppingen kwamen slechts sporadisch voor en konden lokaal goed worden opgelost.³⁷ Maar daarmee was de Raadhuispromenade nog niet zeker. Sinds de politieke omslag van 1970 waren stedelijke interventies niet zozeer gericht op betere doorstroom van het autoverkeer, maar vooral op verbetering van alternatieven zoals het openbaar vervoer en veilig (brom)fietsverkeer. Een verkeersvrije Raadhuispromenade was nog niet zo makkelijk te combineren met deze nieuwe ambities, zo bleek. De tramlijn, die zich van oudsher per richting splitste over de Groenmarkt en de Grote Halstraat, moest onderdeel worden van het intensieve semi-metronetwerk, bedoeld om het centrum beter bereikbaar te maken vanuit de buitenwijken. Een verkeersvrij plein betekende echter dat de trambaan in beide richtingen door de Groenstraat moest worden omgelegd, waar vanwege de nodige laad-en-losfaciliteiten alleen nog ruimte was voor een zogenaamd strengspoor (één richting te

15. Winkelcentrum Driehoekjes en het 'pleintje' anno 1975. In afwachting van de promenadepannen en de afsluiting van de weg was een tijdelijke betontegelbestrating neergelegd, die uiteindelijk tot 1983 bleef liggen (Haags Gemeentearchief)

16. Het aanzicht van het winkel- en kantorencomplex Driehoekjes aan de Prinsestraat. Op de voorgrond De Nederlanden van 1845. In 2003 werd het winkelcentrum vervangen door woningbouw naar ontwerp van Vera Yanovshtchinsky (Haags Gemeentearchief)

gelijk). Een 180 meter lange bottleneck was niet acceptabel en ook erg onveilig, beargumenteerden onder andere de vvd en Vereniging Veilig Verkeer.³⁸ De PPR en actiegroep Dooievaar hadden problemen met het afsluiten van de Halstraat voor fietsverkeer, omdat er over de Groenmarkt geen ruimte voor een fietsstrook meer was en de fietser zo geen veilige doorgang meer had.³⁹ De worstelende winkeliers zagen de promenade wel zitten, maar vonden de gebrekkige compensatie van de verdwenen parkeerplekken in het gebied onacceptabel en bevoorradingsproblemen werden niet voldoende opgelost.⁴⁰ Daarnaast was er nog het langverwachte monument van Wilhelmina, dat de tijdelijke bestrating van betontegels zou moeten vervangen (afb. 15). Na de afwijzing van Van Eycks inzending werd in 1975 een nieuw plan gepresenteerd, dat bekend werd als het Keienlint. Het ontwerp, afkomstig van architect Frans van Dillen en beeldhouwer Hans Petri, werd door de stichting Binnenstad Den Haag – de spreekbuis voor bewoners, winkeliers en andere organisaties in de binnenstad – als ‘onwaardig’ gezien en tijdens inspraakrondes resoluut afgewezen.⁴¹

De cruciale stedenbouwkundige context van Zanstra's

plan dreigde stuk te lopen op inspraak, protest en technische problemen. Het is inmiddels 1983 als de Raadhuispromenade weer aan bod komt in de gemeenteraad, maar veel partijen zien dan weinig heil in de uitgave van ruim 6 miljoen gulden voor de aanleg, terwijl er grote bezuinigingen op het programma stonden.⁴² Uiteindelijk werd gekozen voor handhaving van de bestaande trambaan en een ‘autoluwe’ Halstraat, gemarkeerd door paaltjes en gelegd in rode klinkers. In september 1985 werd de Raadhuispromenade dan eindelijk geopend met festiviteiten in ‘middeleeuwse sfeer’.⁴³ In het bestemmingsplan voor de omgeving Sint-Jacobskerk, dat twee jaar later werd gepresenteerd, verdwijnen ook de originele plannen van het winkelpleintje en omringende bebouwing. In het bestemmingsplan werd het gebrek aan woningen als grootste knelpunt voor de binnenstad gezien.⁴⁴ Vandaar dat er op het pleintje, tegen de blinde gevel van de panden tussen de Annastraat en Grote Halstraat, een 10 tot 16 meter hoog pand was geprojecteerd met woningen boven de plint. Het plein werd in het bestemmingsplan als een niet-historische interventie gezien. Een ‘doorbraak van de stedelijke structuur’ die niet

zou blijken te functioneren en middels bebouwing moest worden hersteld naar het ‘van oudsher steenachtige karakter’.⁴⁵

Onder de noemer ‘herstel’ kwam niet veel later ook de raadzaal in het vizier. Gerrit Brokx werd in opdracht van de gemeente op pad gestuurd om te inventariseren welke vernieuwingskansen de markt zelf zag liggen.⁴⁶ In 1987 kwam er een plan op tafel, opgesteld door de ambtelijke werkgroep Binnenstad, projectontwikkelaars en financiers, waarin onder andere de sloop van de raadzaal werd voorgesteld. Twee jaar later moest de gemeenteraad wederom een beslissing vellen over zijn eigen huisvesting: blijven aan de Groenmarkt, of toch intrek nemen in het toekomstige nieuwe stadhuis op het Spui? Men koos voor het laatste.⁴⁷ Dit betekende de doodslag voor Zanstra’s raadzaal, die met zijn inmiddels verweerde betonnen gevels nog even ongemakkelijk tussen de Groenmarkt en de Grote Halstraat stond geklemd. Er werd nog een halfslachtige poging gedaan om een nieuwe bestemming aan het gebouw te geven, maar in 1995 werd de grond uiteindelijk verkocht aan projectontwikkelaar MAB – een voortzetting van het bedrijf van B. Meijer. De Britse architect John Outram maakte een nieuw ontwerp voor de plek van de raadzaal, dat wederom leunde op het pleidooi voor historisch herstel: ‘Het complex (...) doet niet alleen eer aan het oude stratenpatroon maar ook aan de vele markante burens. (...) veel kleuren zijn ook terug te vinden in gebouwen in de omgeving. Zoals het groen van de tegels in het kantoorgebouw (...) De Nederlanden van 1845.’⁴⁸ In 1997 tekende de raad ook het sloopvonnis voor het winkelcentrum Driehoekjes, het laatste restant van ‘het nieuwe hart van ’s-Gravenhage’ (afb. 16).

CONCLUSIE

De raadzaal is dus niet gesloopt omdat hij zo verguisd werd, maar omdat een projectontwikkelaar een profitabele kans zag om dit deel van de stad te ‘herstellen’. Wel heeft een gebrek aan waardering weinig bijgedragen aan het mogelijke behoud ervan; voor zover bekend is er één protestbrief tegen de sloop naar B en W gestuurd.⁴⁹ Volgens de vele brieven die boze burgers na oplevering instuurden, was de detonerende architectuur van het gebouw de hoofdoorzaak voor de onvrede. Dat deze boze stemmen vijf jaar daarvoor tijdens de ontwerpfase nog afwezig waren, had naar alle waarschijnlijkheid te maken met het feit dat stadsvernieuwing nog niet gepolitiseerd was geraakt door kritische burgerlijke organisaties zoals Dooievaar en de Kabouters. Toen de koers in 1970 eenmaal omsloeg, bleek er nog maar weinig animo te zijn om de omgeving van de raadzaal naar Zanstra’s ontwerp uit te voeren. Verschuillende conflicterende belangen, economische malaise en een veranderende visie op de stad leidden tot uitstel en afstel. Daarnaast groeide de kritiek op functioneel-modernistische architectuur, waardoor stads-

vernieuwing enkele jaren werd gedomineerd door kleinschalige interventies, later gebagatelliseerd als de ‘nieuwe truttigheid’. De stedenbouwkundige situatie, de biotoop die de uitgesproken modernistische raadzaal bestaansrecht moest geven, is nooit tot uitvoering gekomen. Goed bedoelde ad-hoc-interventies zoals klinkerbestrating, paaltjes en bloembakken die de sfeer op het plein moesten verbeteren, maakten het straatbeeld rond de raadzaal nog rommeliger dan het al was.

Op basis van het ontstane beeld zou men kunnen constateren dat Zanstra geen enkel oog had voor de oude omgeving, maar de realiteit was complexer. Zanstra zag, zoals vele (restauratie)architecten van toen, de meeste negentiende-eeuwse bebouwing met ‘schijnkappen en fabrieksmatig vervaardigd ornament’ niet als historisch waardevol – een positie die hij zelfs eind jaren zeventig nog verdedigde.⁵⁰ Ondanks dat hij er geen opdracht toe had gegeven, zal hij dus niet heel rouwig zijn geweest over de sloop van de negentiende-eeuwse puist of de voormalige beschuitfabriek op de plek van winkelcentrum Driehoekjes. Maar hij was wel degelijk begaan met de historische omgeving aan de Groenmarkt, en bekend met de pluriformiteit van de omringende architectuur: een zeventiende-eeuws stadhuis, Berlages laatnegentiende-eeuwse De Nederlanden en de reconstructie uit 1866 van de herberg ’t Goude Hooft naar ontwerp van Pieter Post. Hij had ook veel kennis van en waardering voor historische architectuur en interieurs, blijkens de notulen van de directievergaderingen voor de restauratie van het oude stadhuis.⁵¹ Als vertegenwoordiger van de Oudheidkundige Vereniging in de Amsterdamse Welstandscommissie Oude Binnenstad sprak hij zich zelfs meerdere keren uit tegen (grootschalige) moderne projecten binnen de grachtengordel, vooral als het gave historische ensembles betrof.⁵² Maar die architectonisch waardevolle objecten aan de Groenmarkt vormden volgens hem geen coherent ensemble, waardoor hij geen principiële bezwaren had tegen het toevoegen van een nieuwe architectuurepisode in de bestaande historische mengelmoeis.⁵³ Dat betekende overigens niet dat hij niet kritisch was, zo blijkt uit zijn opmerking over de situatie in Groningen. Maar zijn dienstbaarheid aan de opdrachtgever – een houding die zijn lange en succesvolle carrière mogelijk maakte – en de mogelijkheid om hier een uniek modern werkstuk te creëren, hebben zijn initiële aarzeling overstemd. De opdrachtgever hoopte voor dit deel van de binnenstad een centrumfunctie te scheppen, maar ook aan de Groenmarkt liepen de allesomvattende vernieuwingsplannen, net als op veel plekken elders in de stad, hopeloos vast. Nog geen 25 jaar later was een van Zanstra’s meest bijzondere werken alweer uit het stedelijke weefsel van de hofstad gewist.

NOTEN

- 1 Ingezonden brief, *Haagse Courant*, 31 januari 1972; zie ook noot 30-32.
- 2 'Gesloopt? Het Maupoleum heeft een kwastje nodig', *NRC Handelsblad*, 17 juni 1993.
- 3 M. van Rooy, 'In plaats van architectuur', *NRC Handelsblad* (Cultureel Supplement), 30 december 1994.
- 4 J. Huisman, *Lelijk gebouwd Nederland. De 50 grootste missers*, Den Haag 1991, 65.
- 5 In 'Foto', *NRC Handelsblad*, 26 mei 1994, wordt het Maupoleum het lelijkste gebouw van Nederland genoemd (later nogmaals door Bernard Hulsmann), naar aanleiding van een onderzoek door socioloog Derk de Jonge eerder dat jaar. De Jonge wees *NRC Handelsblad* op een fout in de interpretatie van zijn onderzoek in: 'Maupoleum', *NRC Handelsblad*, 4 juni 1994. Voor het onderzoek zie: D. de Jonge, *Op verkenning in de betonwoestijn*, Delft 1993.
- 6 P. Groenendijk, 'Sloopwoede', *ArchitectuurNL* (2008) 10, 22-23; Zanstra is de oprichter van ZZDP (de eerste Z), N. Mens, ZZDP, *architecten-ondernemers*, Rotterdam 2004, 59-60.
- 7 De meest complete historiografische publicatie over het Maupoleum: H. Hielkema, 'Requiem voor het Maupoleum', *Ons Amsterdam* 46 (1994) 11, 260-164. Zie verder o.a.: T. Verlaan, *De toekomst van de Nederlandse Binnenstad 1960-1978*, proefschrift Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 2016, 162 e.v.; B. Lavell (red.), *Kanjers en knoerten. Grote bouwplannen in een historische binnenstad zoals die van Amsterdam*, Amsterdam 1995. De geschiedenis van de raadzaal komt aan bod in: J.C. Herpel, *Het oude raadhuis van 's-Gravenhage. Deel II*, Den Haag 1979, 756 e.v., maar is beperkt als het gaat om het ontwerpproces en (vanzelfsprekend) over latere gebeurtenissen. In de biografie van Mens (noot 65) komen beide projecten amper aan bod.
- 8 'College kiest voor bouwplan MAB. Voormalig Haagse raadzaal wijkt voor winkelcentrum', *Cobouw*, 19 september 1995.
- 9 W.J. van Heuvel, 'Een stadhuis voor Den Haag. Een geschiedenis met eideloze reprises', *Architectuur bouwen* 2 (1986) 12, 9-15.
- 10 Hier stond een negentiende-eeuwse beschuifabriek met lunchroom. 'Enige notities van besprekingen d.d. 26 februari 1962 van Gemeentewerken', Haags Gemeentearchief (HGA), inv.nr. 6570.
- 11 Ir. H. Schotman van Gemeentewerken benadrukte destijds dat de kosten (geraamd op f 53.000 excl. de uren van gemeentewerken) slechts een architectenkeus zouden opleveren en nog geen definitief ontwerp. 'Enige notities met betrekking tot het ontwerp: afbraak gedeelte oude stad, d.d. 22 februari 1962, HGA, inv.nr. 6570. Verslagen en handelingen van de gemeenteraad 1851-2005, Verzamelingen 1967, nr. 93, 1.
- 12 Gemeente Den Haag, *Een nieuw hart voor 's-Gravenhage*, Den Haag 1963.
- 13 Gemeente Den Haag 1963 (noot 12), z.p.
- 14 In Nederland werd het idee van scheiding tussen voetgangers en auto's in de vorm van de winkelpromenade al in 1953 ter discussie gesteld: C. Wagenaar, *Town planning in the Netherlands since 1800*, Rotterdam 2011, 452-453. Den Haag zie: M. Provoost, 'De grenzen van de metropool. Den Haag in de jaren 1950-1970', in: V. Freijser (red.), *Het veranderend stadsbeeld van Den Haag. Plannen en processen in de Haagse stedenbouw 1890-1990*, Zwolle 1990, 156-157.
- 15 De Haagse binnenstad moest onder andere concurreren met winkelcentra als In de Boogaard in Rijswijk en Leidsenhage in Leidschendam, vrij van congestie, verkeersoverlast en parkeerproblemen en met een ruimer en goedkoper aanbod. Provoost 1990 (noot 14), 157.
- 16 Vergadernotulen Raad voor de Welstand 22 april 1964, HGA, inv.nr. 481.
- 17 Interview met Luthmann in 'Weekjournaal' van *Het Vaderland*, 24 januari 1970.
- 18 De latere ontwerpen werden door de dienst Gemeentewerken gepresenteerd in het rapport *Verbouwingsplannen van het oude Raadhuis aan de Groenmarkt te Den Haag*, Den Haag 1964, HGA, inv.nr. 6571.
- 19 Vergadernotulen Raad voor de Welstand 22 april 1964, HGA, inv.nr. 481.
- 20 Over de werkzaamheden van de monumentencommissies zie G. van Herwaarden, 'Onafhankelijk, kritisch en deskundig. Een halve eeuw advisering over het (rijks)monumentenbeleid', in: *Jaarboek Monumentenzorg 1997. In dienst van het erfgoed. Rijksdienst voor de Monumentenzorg*, Zwolle/Zeist 1998, 59-75.
- 21 Provoost 1990 (noot 14), 147-153; Verlaan 2016 (noot 7), 115-121.
- 22 Brief aan het college van B en W d.d. 22 december 1965, citaat uit Herpel 1979 (zie noot 7), p. 777
- 23 Brief van F. van der Sluys (directeur Dienst Stadsontwikkeling) aan B en W aangaande aanbouw Oude Stadhuis, d.d. 11 januari 1966; Rapport van Stadsontwikkeling betreffende de consequenties van de afsluiting van de Gravenstraat (1969), HGA, inv.nr. 5555.
- 24 Verslagen en handelingen van de gemeenteraad 1851-2005, Verzamelingen 1967, nr. 93, 2.
- 25 P. v.d. E., 'De angst van Zanstra', *De Tijd*, 2 maart 1967.
- 26 De ontwikkeling van een eigentijdse uitbreiding aan het Groningse stadhuis werd gedurende de jaren vijftig stevig bekritiseerd; in 1996 werd het weer afgebroken. Voor discussie zie: L.H. Hajema, *De glazenwassers van het bestuur. Lokale overheid, massamedia, burgers en communicatie. Groningen in landelijk perspectief 1945-2001*, Groningen 2007, 147-151.
- 27 J.P. Baeten, H. Blom en L. A. van Heijningen, *Honderd jaar Haags bouwen. Over eigenzinnige architecten, een niet-begrijpend publiek en wispelturige kranten*, Den Haag 1984, 35.
- 28 Brief aan het college van B en W d.d. 22 december 1965, geciteerd uit: Herpel 1979 (noot 7), 777.
- 29 Herpel 1979 (noot 7), 781.
- 30 Ingezonden brieven in: *Haagse Courant*, 4 februari 1972, 7 februari 1972 en 23 december 1972; *Het Vaderland*, 7 januari 1972, 2 februari 1972, 3 februari 1972.
- 31 'Ingezonden brieven', *Het Vaderland*, 30 december 1971.
- 32 W. Bernard, 'Rondom het oude raadhuis van 's-Gravenhage', *Heemschut* 50 (1973) 4, 77-79; G. Woudsma, 'Haags stadhuis in oude luister', *Heemschut* 52 (1975) 7, 140-142.
- 33 Baeten, Blom en Van Heijningen 1984 (noot 27), 40.
- 34 Aldo Rossi was een belangrijke grondlegger van deze filosofie met *L'Architettura della città* uit 1966. Nederlandse vertaling: *De architectuur van de stad*, Nijmegen 2002.
- 35 F. van der Sluijs, *Haagse stedenbouw. Mijn ervaringen in de jaren 1946-1983*, Utrecht 1989, 72.
- 36 Verlaan 2016 (noot 7), 124-127.
- 37 'Raadhuispromenade blijkt goed mogelijk', *NRC Handelsblad*, 16 augustus 1974.
- 38 Verzamelingen 1974 van de gemeente Den Haag, nr. 285: 'Aanleg raadhuispromenade', 2; Verslagen en handelingen van de gemeenteraad 1851-2005: Handelingen van 20 januari 1973, 242.
- 39 Verzamelingen 1974 van de gemeente Den Haag, nr. 285: 'Aanleg raadhuispromenade', 3-4; brief van Werkgroep Dooievaar aan de leden van de gemeenteraad van 's-Gravenhage, d.d. 12 juli 1974 (als bijlage).
- 40 Brief van gezamenlijke besturen winkeliersverenigingen aan de leden van de gemeenteraad van 's-Gravenhage, d.d. 15 februari 1974 (bijlage Verzamelingen 1974 van de gemeente Den Haag, nr. 285: 'Aanleg raadhuispromenade').
- 41 Over de verschillende fasen en plannen van het monument zie: W. Oosterbaan Martinus, *Schoonheid, welzijn, kwaliteit. Kunstbeleid en verantwoording na 1945*, Den Haag 1990, 160-168; Voor een samenvatting van het commentaar op het ontwerp 'Keienlint', zie A. van de Groep-Karssenbergh, 'Een keten keien ter nagedachtenis van koningin Wilhelmina?', *Nederlands Dagblad*, 30 maart 1979.
- 42 Verslagen en handelingen van de gemeenteraad 1851-2005, Handelingen van 25 april 1983, 327 e.v.
- 43 Zie filmpportage (zonder geluid): www.haagsefilmbank.nl/archieven/8112 (geraadpleegd: 18 februari 2017).
- 44 Wonen in de stad werd een speerpunt in het concept van de compacte stad, de tegenhanger van de cityvorming: L. van Oorschot, *Conflicten over Haagse*

- stadsbeelden. Van Willemspark tot Spuiforum*, proefschrift TU Delft, Delft 2014, 400.
- 45 Raadsvoorstellen 1987, RV 104: Vaststelling bestemmingsplan St. Jacobskerk e.o.
- 46 H. Kool, 'Mooiste plein van Europa moet autovrij', *NRC Handelsblad*, 8 december 1987. Deze methode van stadsvernieuwing werd vanaf de jaren tachtig ook in andere steden gehanteerd: H. van der Cammen en L. de Klerk, *The Selfmade Land. Culture and Revolution of Urban and Regional planning in the Netherlands*, Houten 2012, 363-365.
- 47 Verslagen en handelingen van de gemeenteraad 1851-2005, Handelingen van 23 oktober 1972, 384 e.v.
- 48 H. Schmit, 'Snoeptrommel kent alleen fans of vijanden', *Trouw*, 10 november 1999.
- 49 Een bouwkundige uit Scheveningen had protest aangetekend, maar zonder gehoor: e-mailwisseling tussen de heer R. Kollaard en auteur, 9 maart 2015.
- 50 P. Zanstra, 'De toekomst van het functionalisme', *Intermediair* 15 (1979) 51, 43-45.
- 51 Directievergaderingen Raadhuis a.d. Groenmarkt, HGA, inv.nr. 8889.
- 52 L. Erdhoffer en A. van Dijk, *De schoonheid van Amsterdam. 111 jaar welstand-adviesing. Deel II 1940-1978*, Amsterdam 2010.
- 53 Baeten, Blom en Van Heijningen 1984 (noot 27), 40-41.

ING. J. VAN DEN BIGGELAAR, MA studeerde architectuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht, waar hij een masterscriptie schreef over vroeg gesloopte architectuur uit de jaren zeventig, waarvoor hij de

Erik Hazelhoff Jong Talent Prijs ontving. Sinds september 2016 werkt hij bij een restauratie- en ontwerp-bureau in Vancouver, Canada.

'A CARBUNCLE ON A MUCH-LOVED AND BEAUTIFUL COUNTENANCE'

PIET ZANSTRA'S NEW COUNCIL CHAMBER FOR THE HAGUE

JEROEN VAN DEN BIGGELAAR

In the 1960s and '70s, the modernist architect Piet Zanstra was at the helm of one of the biggest and most productive architectural firms in the Netherlands. Although he and his firm were responsible for thousands of dwellings and apartments in new residential developments, the Maupoleum (1971) is his best-known design. This office colossus, located on the outskirts of Amsterdam's city centre, was regularly dubbed the ugliest building in the city and even in the Netherlands. Inevitably, its reception coloured the portrayal of Zanstra in the literature, namely that he was unwilling to adapt his designs to the scale of the historical city and that he had little time for historical architecture.

The new council chamber in The Hague (1972), one of Zanstra's other, less well-known projects, appears to confirm this imputed attitude. Here he designed a modern annexe that in style and form, like the Maupoleum, was poorly integrated into the historical and small-scale urban surroundings. And again like the Maupoleum, this building was decried by local residents. There has been no previous research into the history of the council chamber design, even though it

is a much better project by which to assess Zanstra's attitude to the historical, small-scale city centre.

My research has shown that the project had a long gestation, and that Zanstra was only involved in the plans for the new building at a later stage. It also transpires that the design was heavily influenced by radical modifications planned for the immediate area, which never came to fruition. And so the council chamber was never given the setting that would have shown it to best advantage. In addition, there seems to be little evidence to support the belief that Zanstra lacked empathy for the historical city and its architecture. On the contrary, he seems to have been very supportive of the restoration of the old town hall, and hoped to inject new vigour into the old and run-down city centre.

When, two decades later, the city council moved into a new city hall on Spui, there appeared to be little enthusiasm for preserving Zanstra's council chamber. Like the Maupoleum, the council chamber did not get the context for which it was designed and, 25 years after completion, it was demolished.